

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА

О. Дашковська, доцент НЮА України

Право на гідність та особисту недоторканність особи: гендерний аспект

Право на гідність — одне з основних прав людини, тому не випадково Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., починається саме зі слів: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах» (ст. 1).

Гідність — це сукупність високих моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги та усвідомлення своєї суспільної цінності. Існує цілий комплекс елементів, умов і передумов дотримання гідності, найважливішою серед яких є особиста недоторканність людини, котра може бути порушена внаслідок застосування до неї насильства як у публічній, так і в приватній сферах життя. Уявлення про рівну гідність усіх людей є ідеологічним джерелом їх рівноправності, заслоном на встановлення безпідставних привілеїв чи обмежень.

Змістом права на повагу до гідності людини є законодавчо встановлена та гарантована державою сукупність норм, які дають кожній людині впевненість у своїй суспільній цінності, можливість усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей, державних органів та їх посадових і службових осіб, а також вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей та етичних принципів були належним чином обґрунтовані¹.

Однаковість гідності кожної людини відображено у ст. 28 Конституції України, яка проголошує, що кожен має право на повагу до його гідності. Ця норма є відтворенням положень, що містяться у ст. 5 Загальної декларації прав людини, статтях 7 і 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 3 Європейської конвенції з

¹ Див.: Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навч. посіб. — К., 2004. — С. 152.

прав людини. Зазначені нормативно-правові акти прямо забороняють застосування катувань людини; жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження з людиною; застосування покарань, які є жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність людини; медичні, наукові чи інші досліди щодо людини без її вільної згоди. При цьому в першу чергу наголошується про неприпустимість насильницьких дій щодо людини в публічній сфері, що в більшості випадків є гендерно нейтральним.

Інша справа — насильство у приватній сфері життя, де для жінок ризик піддатися насильству набагато вищий, ніж у чоловіків. Тому Генеральна Асамблея ООН 20 грудня 1993 р. для комплексного вирішення цієї проблеми прийняла спеціальну Декларацію «Про ліквідацію насильства щодо жінок», згідно з ст. 1 котрої поняття «насильство щодо жінок» визначається як «будь-який акт насильства, вчинений на підставі статевої ознаки, який заподіює чи може заподіяти фізичну, статеву чи психологічну шкоду або страждання жінкам, включаючи погрози вчинення таких актів, примус чи безпідставне позбавлення волі, будь то в суспільному або в приватному житті».

З огляду на глобальний характер насильства щодо жінок Генеральна Асамблея ООН рекомендувала урядам усіх країн засудити насильство щодо жінок і невідкладно приступити до його ліквідації всіма належними засобами, в тому числі шляхом встановлення в законодавстві санкцій за вчинення злочинів проти жінок, реалізації системи екстрених заходів, спрямованих на запобігання і захист жінок від злочинних посягань, та ін.

Акти насильства щодо жінок у громадських місцях (на вулицях, у транспорті, на роботі, дискотеках тощо) і вдома залежно від характеру діяння кваліфікуються як адміністративні правопорушення та кримінальні злочини з одночасним вирішенням питання про відшкодування заподіяної шкоди в цивільно-правовому порядку. Однак навіть коли насильство чиниться вдома, порушуються не тільки права та інтереси конкретної жінки, а й публічні інтереси інших осіб, які охороняються законом. Тому насильство щодо жінок є проблемою публічного, а не приватного права.

На жаль, таке ганебне явище, як домашнє насильство, поширене в усьому світі. Його форми охоплюють фізичне, сексуальне і психічне насильство, погрози вбивством і заподіяння шкоди здоров'ю, доведення до самогубства шляхом жорстокого ставлення до потерпілого, примушування до вживання алкоголю, наркотичних речовин, до заняття проституцією і т. ін. Але найбільш поширеною в сім'ї формою

насильства, від якої найчастіше потерпають жінки і неповнолітні діти, є рукоприкладство. Так, відповідно до офіційної статистики Міністерства юстиції США з 3,5 млн нападів на жінок майже 3 млн чиняться їх чоловіками і коханцями.

26 березня 1985 р. Рада Європи схвалила резолюцію про ліквідацію насильства в сім'ї, зміст якої присвячено заходам щодо запобігання насильству, налагодженню міждержавної інформації з цих питань, розроблення рекомендацій щодо форм і методів можливого втручання уповноважених державних органів у приватне життя при виявленні актів насильства щодо жінок. В Англії, за даними британської кримінальної статистики, поліція одержує за рік понад 1 млн повідомлень від жінок, які стали жертвами насильства знайомих чоловіків. При цьому домашнє насильство становить 25% усіх зареєстрованих поліцією нападів на жінок¹.

У Південній Кореї побиття жінок є невід'ємною частиною сімейного побуту. Дані одного з опитувань, проведеного серед жінок Сеула соціальними працівниками ООН, показують, що більше 50% заміжніх жінок були жертвами побиття їх чоловіками принаймні один раз на місяць. Та, незважаючи на ці факти, експерти ООН поставили Південну Корею на 107 місце, залишивши за нею ще 18 країн світу.

З огляду на глобальність проблеми насильства в сім'ї ООН розробила відповідні рекомендації у формі модельного законодавства², відповідно до яких національні закони про насильство в сім'ї повинні бути зорієнтовані на досягнення одночасно декількох цілей: 1) захист жертв насильства; 2) запобігання подальшому насильству; 3) покарання осіб, які вчинили насильство щодо домочадців або жінок, пов'язаних близькими узами з нападником. У рекомендаціях ООН зазначені необхідні умови попередження насильства, зокрема, формування громадської думки і підвищення рівня поінформованості населення країни в цій галузі; створення служб невідкладної допомоги жертвам різних видів насильства та їх сім'ям; консультування і психокорекція насильника, жертви та інших членів сім'ї, включаючи дітей; консультування і навчання суддів, прокурорів, поліцейських і соціальних працівників ефективним діям у ситуаціях, пов'язаних з насильством у сім'ї.

Рекомендації ООН передбачають максимальне розширення кола відносин, що підлягають регулюванню законодавством про ліквідацію

¹ Див.: Sexual Politics and the European Union. The New Feminist Challenge. — Providence-Oxford, 1996. — P. 67.

² Див.: Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти / Упоряд. О. М. Руднева; наук. ред. А. П. Гетьман. — Х., 1999.

насилства в сім'ї. Воно має поширюватися не тільки на подружжя та спільно проживаючих осіб, а й на колишні подружжя чи партнерів, які разом не проживають, а також на інших родичів, хатніх робітниць та членів їх сімей. Спеціально підкреслено, що держави не повинні допускати, щоб релігійні чи культурні звичаї або ознаки громадянства перешкоджали захисту осіб, які постраждали від насильницьких дій в сім'ї.

В Україні недоторканність особи гарантується насамперед нормами кримінального права. В КК України 2001 р. поряд із загальним порядком відповідальності за порушення прав особи є також спеціальні розділи «Злочини проти волі, честі та гідності особи» (III) та «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» (IV). Важливо відзначити, що в Україні здійснюються деякі практичні кроки по боротьбі з насильством у сім'ї. Вперше серед країн СНД в Україні було прийнято Закон «Про попередження насильства в сім'ї», в різних містах (Києві, Харкові, Донецьку та ін.) створені й активно діють кризові центри для жінок, які стали жертвами насильства в сім'ї, та центри допомоги особам, які пережили сексуальне насильство.

Довгі роки і навіть десятиліття сексуальні домагання в багатьох країнах світу не вважалися правопорушенням, якщо вони не мали ознак кримінального злочину. Країною, яка зруйнувала такого роду стереотипи, були США, де у 1965 р. на законодавчому рівні було визнано правопорушенням «незаконну практику наймача, який погрожує працівнику звільненням, зниженням зарплати або якимось інакше дискримінує його в пільгах, перевагах, часі й умовах роботи з причини його раси, кольору шкіри, релігії, статі чи національної належності». В 1991 р. Акт про громадянські права було доповнено правом особи вимагати компенсаційних виплат за шкоду, заподіяну сексуальними домаганнями, а в 1992 р. Верховний Суд США роз'яснив, що студентки, які постраждали від сексуальних домагань під час навчання, мають право вимагати відповідного відшкодування від навчальних закладів і в 1993 р. своїм рішенням ухвалив, що жертві сексуального домагання не потрібно спеціально доводити факт психічних страждань, пов'язаних із сексуальним домаганням. В університетах, школах, державних установах і приватних підприємствах США діє ефективна система контролю за дотриманням вимог законодавства про сексуальні домагання, приблизно в 75% усіх американських компаній існує служба контролю за фактами сексуального домагання та їх запобігання¹.

¹ Див.: *Benokzaitis N. V. Modern Sexism: Blatant, Subtle and Covert Discrimination.* — 2-ed. — New Jersey, 1994. — P. 3—4.

Проблема сексуальних домагань на роботі є актуальною і для країн Європи. Дослідження показують, що правопорушення такого роду — не ізольований феномен, а скоріше малоприємний і непереможний аспект трудових відносин мільйонів жінок Європи¹. Не випадково Європейська комісія двічі (у 1991 і 1993 р.) приймала відповідні рекомендації, щоб роз'яснити членам Європейського Союзу невідповідність практики сексуальних домагань принципу рівного ставлення, зафіксованому в директиві про рівне ставлення, яка була прийнята в 1976 р. Європейським Судом справедливості. Відповідно до цих рекомендацій було уточнено національне законодавство багатьох держав-учасниць Європейського Союзу².

В Україні сексуальні домагання на роботі деколи виступають як передумова прийому на роботу (навчання), умова трудових відносин та просування по службі, що має істотне значення в умовах безробіття. На жаль, йдеться не про окремі ексцеси, а про поширене явище. Так, за даними опитування, проведеного Центром гендерних досліджень, за п'ятиліття кожна четверта жінка в Україні стала жертвою сексуальних домагань на роботі. Причому ця цифра занижена, оскільки більшість українських жінок під сексуальним домаганням розуміють тільки безпосередній сексуальний напад³.

Сексуальні домагання трапляються як у державних установах (організаціях, підприємствах, навчальних закладах), так і в приватному секторі виробничих відносин (приватних підприємствах, акціонерних товариствах, ліцях тощо). Про це свідчать публікації в засобах масової інформації далеко неодиначних оголошень про прийом на роботу приблизно такого змісту: «Запрошується на роботу молода приваблива жінка з гарною фігурою і без комплексів»⁴.

Такі дії суперечать законодавству України про працю, яке не допускає будь-яке пряме або непряме обмеження прав працівника, встановлення прямих або непрямих переваг при прийомі на роботу залежно від статі, віку, національності та інших обставин, не пов'язаних з діловими якостями працівників (ст. 22) КЗпП. Примушування до вступу в статевий зв'язок з особою, від якої чоловік або жінка залежні матеріально або службово, кваліфікується як кримінальний злочин проти особи відповідно до ст. 154 КК України. Однак довести факт примушування до сексуального контакту при прийомі на роботу або

¹ Див.: Sexual Politics and the European Union. — Р. 39.

² Див.: Там само. — Р. 28–29.

³ Див.: Гендерний аналіз українського суспільства. — К., 1999. — С. 224–225.

⁴ Див.: Там само. — С. 16–17.

під час роботи більш ніж складно, особливо в умовах фактично бай-дужого ставлення до даної проблеми з боку прокуратури, міліції та інших правоохоронних органів. До того ж і самі жінки не прагнуть афішувати такого роду факти, небезпідставно побоюючись не довести факт сексуального домагання в суді. Саме в цьому питанні необхідна значна активізація правозахисної діяльності громадських об'єднань, особливо жіночих.

Потребує більш ґрунтовного розроблення і сам інститут сексуальних домагань на роботі в кримінально-правовому, адміністративно-правовому та цивільно-правовому аспектах. При цьому доцільно ширше використовувати досвід країн, де цій проблемі суспільство і держава приділяють велику увагу, в першу чергу США і Канади.

В США для характеристики сексуальних домагань ключовими словами є: «небажаний фізичний контакт», «небажана спроба встановити інтимний контакт», «небажані залицяння»¹. При цьому тлумачення дії як «небажаної» здійснюється з урахуванням усіх обставин, включаючи природу поведінки; минуле і життєвий досвід учасників; обстановку на робочому місці; використання непристойної лексики; врахування того, якою була б реакція «розважливої людини» у подібній робочій обстановці. Закон вимагає надання доказів того, що причиною небажаного переслідування була стать потерпілої особи.

Суди США покладають відповідальність за участь, потурання і заохочення сексуальних домагань на роботі на роботодавця, прагнучи, щоб керівні й адміністративні працівники не допускали поведінки, яка може призвести до дискримінації підлеглих працівників за ознакою їх статі².

В США розповсюджена пам'ятка з техніки безпеки і способів самозахисту від сексуальних домагань, до яких належать такі дії, якщо вони провадяться без попередньої згоди потерпілого (потерпілої): 1) сексуальні домагання в будь-якій (прихованій чи явній) формі; 2) прохання про надання сексуальних послуг; 3) інші словесні чи фізичні дії сексуального характеру. Примітно, що для того щоб вважатися жертвою сексуального домагання, не обов'язково самому бути об'єктом сексуального приставання. Досить бути «ким завгодно, на кого вплинула образлива поведінка». Наприклад, начальник говорить комусь (не вам), що в нього (неї) красиві ноги. Вам це образливо (кривдно), отже, ви — жертва сексуальних домагань. Зрозуміло, що на сьогодні в українських

¹ Див.: *Справа Mentor Saving Bank v. Vinson*, 1986; *справа Moylan v. Maries Countries*, 1986.

² Див.: *Сексуальные домогательства на работе.* — С. 23–28, 97–124.

умовах при такій постановці питання жертвою сексуального домагання можна вважати практично кожену другу працюючу жінку. Але в США висловлюються заперечення проти настільки розширювального тлумачення поняття «сексуальне домагання на роботі»¹.

Пам'ятка не тільки розшифровує поняття «сексуальне домагання» і містить таблицю основних типів подібних правопорушень, а й надає рекомендації про можливі шляхи самозахисту від небажаних посягань на роботі. Рекомендується насамперед звернутися зі скаргою з цього приводу до керівництва. Якщо ж сексуальних приставань не вдається позбутися шляхом переговорів або якщо керівництво не в змозі вирішити дану проблему, варто звертатися до суду. При цьому позивати можна як безпосередньо до сексуального агресора, так і до керівника організації, який допустив можливість подібної агресії. За даними Міністерства праці США, загальна сума виплат у справах про сексуальні домагання становить по країні більше одного мільярда доларів за рік і найчастіше сплачується роботодавцями, які допустили можливість сексуальних домагань на робочих місцях.

Переносячи досвід США на український ґрунт, необхідно пам'ятати, що не йдеться про «службові романи» чи сексуальні стосунки, які виникли на добровільній основі між співробітниками. Домагання статевого зв'язку — це відносини влади і підпорядкування, а не сексуальні відносини на взаємній добровільній основі. Невипадково соціологічні дослідження, проведені в деяких країнах світу, показують, що залежність потенційної жертви від роботодавця різко підвищує імовірність сексуального переслідування².

Гідність — це моральна властивість людини, яка відображає її унікальну, неперевершену цінність. З моменту народження кожного його гідність є однаково рівною із гідністю інших людей. Усвідомлення цього всіма веде до формування в особи почуття власної гідності, очікування поваги до неї з боку інших людей, установку на відстоювання своїх прав, а також визнання рівних прав усіх інших людей. Тому держава повинна створити усі умови і засоби додержання принципів та норм права, які забезпечують реалізацію, охорону та захист права на гідність і особисту недоторканність осіб в умовах гендерної рівноправності суб'єктів правовідносин.

Надійшла до редколегії 15.11.04

¹ Див.: *Elroy W. Sexual Correctness. The Gender-Feminist Attack on Woman.* — Jefferson-London // 1006. — P. 52–59.

² Див.: *Сексуальные домогательства на работе.* — С. 14, 99–102.